

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

АБЛЯТІПОВА Наталя Айдерівна

УДК 347.646(477)

ІНСТИТУТ ПІКЛУВАННЯ НАД ПОВНОЛІТНІМИ ДІСЗДАТНИМИ ОСОБАМИ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Спеціальність 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право;
міжнародне приватне право

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Одеса – 2007

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Одеській національній юридичній академії Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України
ХАРИТОНОВ Євген Олегович,
Одеська національна юридична академія,
завідуючий кафедри цивільного права

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Академії правових наук України,
ДЗЕРА Олександр Васильович,
Київський національний університет ім. Тараса Шевченка,
професор кафедри цивільного права

кандидат юридичних наук, доцент
ГОНГАЛО Регіна Францівна,
Одеська національна юридична академія,
доцент кафедри цивільного процесу

Захист відбудеться 7 вересня 2007 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.03 Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, Фонтанська дорога, 23.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Одеської національної юридичної академії за адресою: м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий „___” серпня 2007 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Музиченко П.П.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Значення інституту опіки та піклування у суспільному житті зумовлене тим, що він дає можливість додаткового захисту суб'єктивних прав і обов'язків учасників цивільних відносин. За допомогою цього інституту стає можливим придбання і реалізація більшості матеріальних і низки процесуальних цивільних суб'єктивних прав та обов'язків. Таким чином, опіка та піклування виступають як важливі гарантії реального здійснення прав і виконання обов'язків суб'єктами права.

Зазначеними обставинами зумовлюється актуальність теми, яка в умовах звернення суспільства до загальних гуманістичних цінностей природного права набуває особливого звучання, а тому постійно привертає увагу дослідників.

Разом із тим, у главі 6 Цивільного кодексу України вперше передбачена можливість надання дієздатній фізичній особі допомоги у здійсненні її прав та виконанні обов'язків шляхом призначення такої особі на її прохання помічника.

Такий підхід можна розглядати як певне оновлення законодавчої концепції опіки та піклування, що свідчить про необхідність ґрунтовного дослідження усіх аспектів цих правовідносин.

Тому актуальними здаються дослідження відносин надання помічника дієздатній фізичній особі у контексті інституту опіки та піклування за цивільним правом України, аналіз їхніх характерних рис, особливостей тощо.

Це, у свою чергу, дає можливість оцінити досягнення сучасного вітчизняного законодавства та визначити перспективи і напрямки його розвитку у сфері регулювання відповідної групи суспільних відносин.

Слід зазначити, що проблеми опіки і піклування були предметом спеціальних досліджень, починаючи з ХІХ ст. (Д.І. Азаревич).

У вітчизняній цивілістиці ХХ та початку ХХІ ст. предметом досліджень є відносини опіки як такі (Н.А. Д'ячкова, Д.В. Прутян), порівняльний аналіз окремих відносин, пов'язаних зі здійсненням опіки та піклування, а також деякі аспекти опіки у контексті дослідження підстав та порядку здійснення представництва за законом (С.Г. Керимов, О.І. Пергамент).

Проте, спеціальних наукових розвідок відносин надання помічника дієздатній фізичній особі, як специфічного виду піклування, поки ще не здійснювалося.

Викладене свідчить про доцільність дослідження зазначених відносин з метою встановлення тенденцій розуміння сутності інституту опіки та піклування, а надто, особливостей і напрямків розвитку правового регулювання зазначених відносин у цивільному законодавстві України.

Це дозволяє стверджувати, що тема, обрана для дисертаційного дослідження, є актуальною і результати її розробки мають практичну цінність.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до напрямків досліджень Одеської національної юридичної академії „Традиції та новації у сучасній українській державності і правовому житті” та безпосередньо відповідає плану наукових досліджень кафедри цивільного права Одеської національної юридичної академії в рамках теми „Традиції та новації у сучасному цивільному праві України”.

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є з'ясування сутності та значення інституту піклування над дієздатною фізичною особою в сучасних умовах, особливостей визначення видів, структури та підстав виникнення відповідних відносин, його місця в системі цивільного законодавства України, встановлення особливостей та умов здійснення суб'єктивних прав і обов'язків за допомогою зазначеного виду піклування тощо.

У зв'язку з поставленою метою вирішувалися такі задачі: дослідження походження інституту піклування; аналіз відповідного законодавства України та деяких інших країн, де мають місце аналогічні українській системи цивільного права; розгляд різних аспектів тлумачення питань піклування судовою практикою; аналіз положень чинного цивільного законодавства щодо підстав та порядку виникнення відносин піклування над дієздатною фізичною особою, а також вимог до здійснення такого піклування і наслідків неналежного здійснення обов'язків піклувальника.

Об'єктом дослідження є відносини, що виникають при встановленні та здійсненні піклування стосовно повнолітніх дієздатних осіб.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні питання правового регулювання відносин піклування стосовно повнолітніх дієздатних осіб.

Методи дослідження. В основу методології дослідження інституту піклування над повнолітніми дієздатними особами покладено загальнонауковий діалектичний метод, а також спеціальні наукові методи логічного, системно-структурного та порівняльного аналізу, які у сукупності дають змогу з'ясувати сутність піклування над дієздатною особою, засад його регулювання у цивільному законодавстві України, визначення їхнього характеру та особливостей реалізації прав і обов'язків учасниками даних відносин.

Метод історичного аналізу застосовувався, головним чином, для встановлення засад формування інституту піклування над повнолітньою дієздатною фізичною особою, тенденцій та характеру його розвитку.

Метод логічного аналізу використовувався при дослідженні змісту норм, що регулюють відносини піклування у сучасному цивільному законодавстві України.

Метод системно-структурного аналізу знадобився для з'ясування місця відносин піклування над дієздатною фізичною особою у системі цивільних відносин, їх структури, видів, елементів тощо.

Використання методу порівняльного аналізу дало змогу здійснити принципово важливе порівняння головних положень інституту піклування над повнолітньою дієздатною фізичною особою у „вертикальній” та „горизонтальній” площинах, внаслідок чого цей науковий прийом став важливим складовим елементом методологічної основи дисертаційного дослідження.

Теоретичною основою дослідження є праці вітчизняних та зарубіжних фахівців у галузі цивільного права, римського права та загальної теорії права.

Передусім треба назвати роботи Д.І. Азаревича, С.С. Алексєєва, Ч.Н. Азімова, Д.В. Бобрової, В.І. Борисової, В.А. Васильєвої, В.Л. Граніна, О.В. Дзери, А.С. Довгерта, А.І. Дрішлюка, Н.А. Д’якової, І.В. Жилінкової, С.Г. Керимова, О.О. Красавчикова, Н.С. Кузнєцової, І.Б. Новицького, О.І. Пергамент, В.О. Рясенцева, О.А. Підпригори, З.В. Ромовської, Є.С. Сєвєрової, Є.О. Харитонова, О.І. Харитонової, Ю.С. Червоного, Б.Б. Черепахіна, Я.М. Шевченко, І.В. Шерешевського та ін.

Деякі з них присвячені аналізу інституту опіки та піклування в цілому (праці Д.І. Азаревича). Але переважна більшість наукових праць стосується окремих аспектів проблеми правового регулювання відносин, що виникають при опіці та піклуванні (праці О.І. Пергамент, Н.А. Д’якової, С.Г. Керимова). При цьому серед них практично відсутні праці, де досліджувалися б відносини, які є предметом цього дисертаційного дослідження.

Емпіричним підґрунтям дослідження є акти цивільного законодавства України та інших держав, а також практика застосування норм, які регулюють відносини піклування та надання допомоги дієздатній особі.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше в українській юридичній літературі зроблено спробу комплексного дослідження інституту піклування над повнолітньою дієздатною фізичною особою за сучасним цивільним правом України.

У дисертаційному дослідженні вперше на монографічному рівні зроблено спробу сформулювати концепцію піклування над повнолітньою дієздатною фізичною особою, яка враховувала б сучасні тенденції розвитку цивільного права в Україні.

Вперше також зроблено спробу узагальнити та систематизувати підстави виникнення відповідних відносин та наслідки окремих випадків неналежного здійснення піклування з формулюванням відповідних рекомендацій щодо вдосконалення редакції низки норм ЦК України.

Наукова новизна дисертаційного дослідження конкретизується у таких головних результатах:

уперше:

запропоновано розглядати надання допомоги дієздатній фізичній особі у здійсненні її прав та виконанні обов’язків як спеціальну правову категорію

(специфічний вид піклування), що існує в межах інституту опіки та піклування;

обґрунтовано позицію, що надання допомоги дієздатній фізичній особі у здійсненні її прав та виконанні обов'язків є одночасно спеціальним засобом реалізації дієздатності такої особи і засобом захисту її прав;

зроблено висновок про те, що, попри певну комплексність інституту опіки та піклування (регулювання відповідних відносин нормами цивільного та сімейного законодавства), піклування над дієздатною фізичною особою є інститутом суто цивільного законодавства;

зроблено висновок про доцільність розрізнення у цивільному законодавстві України кількох видів піклування: піклування над неповнолітніми особами, які позбавлені батьківського піклування; піклування над фізичними особами, цивільна дієздатність яких обмежена; піклування над повнолітніми дієздатними особами, які за станом здоров'я не можуть самостійно здійснювати свої права та виконувати обов'язки (надання допомоги дієздатній фізичній особі у здійсненні її прав та виконанні обов'язків);

обґрунтовується положення про те, що розвиток і вдосконалення відносин надання допомоги дієздатній фізичній особі у здійсненні її прав та виконанні обов'язків має відбуватися у контексті розвитку, головним чином, двох інститутів: інституту піклування та інституту договору доручення;

зроблено висновок про необхідність вдосконалення не лише змісту норм, присвячених регулюванню відносин піклування у законодавстві України, але й термінології у цій сфері. Зокрема, пропонується для позначення відносин піклування над повнолітньою дієздатною особою замість терміна „піклування” вживати термін „допомога”, який охоплює й поняття піклування й надання повноваження, як при представництві за договором;

додатково обґрунтована теза про те, що виникнення відносин піклування може мати основою як адміністративний акт, так і договір між піклувальником і підопічним;

додатково аргументована пропозиція щодо врахування в процесі вдосконалення цивільного законодавства України у сфері, яка є предметом цього дисертаційного дослідження, досвіду правового регулювання відносин піклування, накопиченого в інших правових системах, що є спорідненими з правовою системою України (насамперед, тих, що, як і Україна, належать до романо-германської правової сім'ї).

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що:

у науково-дослідній сфері висновки дисертаційного дослідження можуть стати підґрунтям для подальшого вдосконалення інституту піклування у цивільному законодавстві України;

у сфері правотворчості – при вдосконаленні чинного законодавства може бути використана низка пропозицій щодо вдосконалення деяких норм Цивільного

кодексу України, а також деякі заходи щодо уніфікації понять та термінології чинного законодавства. Можуть бути використані також пропозиції стосовно тлумачення положень законодавства судовою та нотаріальною практикою, для чого запропоновано критерії застосування певних норм у тих чи інших ситуаціях;

у навчально-методичній роботі – матеріали дисертаційного дослідження можуть бути використані при підготовці навчальних посібників та підручників з цивільного права, при викладанні курсу „Цивільне право”, при розробці відповідних спецкурсів тощо.

Особистий внесок здобувача в одержанні наукових результатів, що містяться у дисертації. Дисертаційне дослідження виконане здобувачем самостійно. У співавторстві опублікована одна стаття, де авторці дослідження належить висвітлення питань про піклування як про засіб захисту прав малолітніх та неповнолітніх осіб при укладенні підприємницьких договорів.

Апробація результатів дослідження. Дисертація по частинах і в цілому обговорювалася на кафедрі цивільного права Одеської національної юридичної академії.

Результати дисертаційного дослідження доповідалися на: III Міжнародній науково-методичній конференції (семінарі) „Римське право і сучасність” (14–15 травня 2004 р., Одеса); 8-й звітній науковій конференції професорсько-викладацького і аспірантського складу (22–23 квітня 2005 р., Одеса); I Міжнародній науково-методичній конференції „Сучасні проблеми адаптації цивільного законодавства до стандартів Європейського Союзу” (2006 р., Львів); науково-практичній конференції „Проблеми правового забезпечення підприємницької діяльності, пов’язаної з морем” (17 березня 2006 р., Одеса); 9-й звітній науковій конференції професорсько-викладацького і аспірантського складу (26 квітня 2006 р., Одеса); IV міжнародній науково-методичній конференції „Римське право і сучасність” (19 травня 2006 р., Одеса).

Публікації. Основні теоретичні та практичні результати дисертаційного дослідження знайшли відображення у трьох статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях, перелік яких затверджений ВАК України.

Структура дисертації визначена відповідно до завдань дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, поділених на десять підрозділів, кожен з яких присвячено висвітленню відповідних аспектів інституту піклування над повнолітніми дієздатними особами. Загальний обсяг дисертації становить 197 сторінок, з них основного тексту 178 сторінок. Список використаних джерел складає 224 найменування і займає 19 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми, визначаються мета, завдання, об'єкт і предмет дослідження, характеризуються методи, теоретичне та емпіричне підґрунтя, а також формулюються основні положення, що виносяться на захист, підкреслюється наукове і практичне значення одержаних результатів.

Перший розділ „Огляд літератури та визначення напрямків і методологічних засад дослідження” складається з трьох підрозділів і присвячений з'ясуванню стану вивчення в науковій літературі питань щодо проблематики дослідження, а також вибору напрямків дослідження.

У **підрозділі 1.1. „Огляд літератури і вибір напрямків дослідження”** аналізується ступень наукової розробки обраної теми, зазначається, що проблеми опіки та піклування були предметом спеціальних досліджень під тим чи іншим кутом зору протягом тривалого часу. Питанням відмінності опіки від піклування у римському праві присвячено магістерську дисертацію Д.І. Азаревича. У цивілістиці Російської імперії цей інститут досить активно досліджувався починаючи з XIX ст. Загальним питанням опіки та піклування за російським законодавством були присвячені праці О.Л. Саварі та О.І. Вольман. Практичними посібниками у галузі законодавства для опікунів, піклувальників та чиновників відповідних державних установ служили спеціальні довідники з відповідних питань, підготовлені М. Мартиновим та С.В. Д'яченком.

У радянській цивілістиці питання опіки стосовно неповнолітніх дітей висвітлювалися у працях А.І. Пергамент. Пізніше концепцію опіки та піклування аналізувала Н.М. Єршова. Питання опіки та піклування на матеріалах оновленого законодавства про шлюб та сім'ю викладалися також у методичному посібнику В.П. Шахматова. На матеріалах законодавства, що ґрунтувалося на положеннях Кодексу про шлюб та сім'ю Української РСР 1969 р., дещо пізніше О.П. Маляревським та Я.М. Шевченко була виконана робота, присвячена охороні інтересів дітей у процесу здійснення опіки та піклування.

Після прийняття Цивільного та Сімейного кодексів України у вітчизняній цивілістиці предметом досліджень були відносини опіки. Так, у дисертації Н.А. Д'ячкової, порівняльний аналіз окремих відносин, пов'язаних зі здійсненням опіки та піклування. Деякі аспекти опіки у контексті дослідження підстав та порядку здійснення представництва за законом здійснив також С.Г. Керимов, опіки над майном фізичної особи – О. Антонюк, захисту прав малолітніх та неповнолітніх дітей і підопічних осіб – І.А. Бірюков тощо. А.В. Гавловською та Д.В. Прутяном розглядалися також історико-правові аспекти відповідної проблеми.

Оскільки у піклувальника дієздатної особи (помічника) виникає право представляти інтереси останньої в органах державної виконавчої влади, судах

тощо, а також право вчиняти низку правочинів в інтересах дієздатної фізичної особи, предметом дослідження служать представницькі відносини.

У контексті проблематики дослідження особливий інтерес являють праці, присвячені з'ясуванню сутності договірного представництва, його виникнення, розвитку. Поміж праць, спеціально присвячених інституту представництва у цивільному праві Російської імперії, передусім, необхідно згадати ґрунтовні дослідження відомих цивілістів Ю.С. Гамбарова, А.О. Гордона, Л.Н. Казанцева, Н.О. Нерсесова.

У радянському цивільному праві перш за все варто згадати дослідження В.О. Рясенцева, О.Л. Невзгодіної, В.К. Андреева. Окремі аспекти теорії та практики здійснення представництва за радянським цивільним правом були предметом досліджень Б.Б. Черепакіна, І.В. Шерешевського, А.І. Пергамент, Є.О. Харитонова та інших правознавців. У вітчизняному цивільному праві протягом останнього десятиліття як такі, що стосуються проблематики цього дослідження, можуть бути названі наукові розвідки В.А. Васильєвої, І.О. Гелецької, А.І. Дрішлюка, В.М. Зубара, П.М. Крупка, І.А. Павлусика, Є.С. Сєверової, С.Я. Фурси, Є.О. Харитонова, О.І. Харитонової, С.А. Чванкіна.

Таким чином, оцінюючи досягнення вітчизняної цивілістичної думки у галузі вивчення інституту піклування над повнолітньою дієздатною особою за цивільним законодавством України, можна зробити висновок, що згадані вище наукові розвідки в цілому не можуть вважатися такими, що дають відповіді на питання, які постають у зв'язку з проблемою дослідження.

На підставі огляду літератури з проблематики дисертації, зроблено висновок про те, що проблеми піклування стосовно повнолітніх фізичних осіб (надання допомоги повнолітнім дієздатним фізичним особам) фактично ще не були предметом дисертаційних досліджень, що зумовлює головний напрямок цього дослідження: розглянути особливості відповідних відносин та їх співвідношення з іншими нормами, зокрема, загальними положеннями глави 6 ЦК України, в якій знаходиться ст. 78 ЦК, яка регулює надання допомоги повнолітнім дієздатним фізичним особам.

У *підрозділі 1.2. „Формування засад інституту опіки та піклування”* досліджується процес формування зазначеного інституту, концепція регулювання відносин, які складаються при опіці та піклуванні, що вперше були достатньо чітко сформовані ще у римському приватному праві.

На підставі здійсненого аналізу зроблено висновок, що при встановленні етапів розвитку інституту опіки та піклування за римським правом мають бути враховані особливості цього інституту як міжгалузевого, універсального правового феномена, в якому, однак, із розвитком суспільних відносин поступово все більше переважають приватноправові елементи, внаслідок чого у розвиненому давньоримському суспільстві (періоду пізнього Принципату та

раннього Домінанту) відносини, що опосередковуються за допомогою норм про опіку та піклування, мають головним чином приватноправовий характер.

З урахуванням зазначених особливостей інститут опіки та піклування характеризується як такий, що у своєму розвитку пройшов два основних етапи, які відображають головні якісні зміни у римському праві: 1) початок формування опіки та піклування за доби раннього римського права (права республіканського Риму); 2) визначення основних засад регулювання відносин опіки та піклування за доби сформованого римського права (права імператорського Риму).

Враховуючи особливості правового статусу римського громадянина, зроблено висновок, що причиною появи опіки та піклування спочатку була необхідність піклування про майно осіб, які не могли це зробити особисто. Однак з часом тлумачення призначення опіки та піклувальника дещо змінилося і вони почали характеризуватися як інститут, завдяки якому особа „власного права”, що потребує допомоги у зв’язку з віком, станом здоров’я чи деяким особливим становищем, може отримати сприяння в реалізації своїх прав і обов’язків та їхній охороні від спеціально призначеної для цього у відповідному порядку особи – опікуна або піклувальника.

У *підрозділі 1.3. „Загальна характеристика інституту опіки та піклування за цивільним законодавством України”* детальному аналізу піддано поняття, підстави встановлення та припинення опіки та піклування. Оскільки для формування зазначеного інституту велике значення має обсяг дієздатності, у дослідженні значну увагу приділено саме цьому питанню.

Зазначається, що на відміну від більш ранніх правових систем, цивільне законодавство України чітко розмежовує випадки, коли має встановлюватися опіка або піклування. Разом з тим, у нормах ЦК України знайшли відображення принципові підходи, вироблені ще римськими юристами.

Таким чином, огляд положень ЦК України стосовно опіки та піклування дозволив зробити висновок про помітний вплив на структуру та зміст цього інституту вітчизняного цивільного права ідей та положень опіки і піклування за римським приватним правом. У підсумку зроблено висновок про те, що тут мала місце рецепція римського приватного права у формі використання ідей та принципів, розроблених у римському праві, а також у формі використання окремих правових рішень, знайдених і розроблених свого часу правознавцями Стародавнього Риму.

Другий розділ *„Поняття та зміст правовідносин „надання допомоги”* складається з чотирьох підрозділів і присвячений визначенню категорії надання дієздатній фізичній особі допомоги у здійсненні її прав та виконанні обов’язків як виду піклування, та дослідженню питань визначень правової природи правовідносин „надання допомоги” та повноваження помічника у цих правовідносинах.

У підрозділі 2.1. „Надання дієздатній фізичній особі допомоги у здійсненні її прав та виконанні обов’язків як вид піклування” досліджуються питання визначення правової природи відносин „допомоги”.

Характерними рисами відносин допомоги є те, що: 1) помічник призначається на прохання дієздатної особи, яка внаслідок стану здоров’я має у ньому потребу; 2) помічником може бути тільки дієздатна фізична особа; 3) за заявою особи, яка потребує допомоги, ім’я її помічника реєструється органом опіки і піклування і засвідчується відповідним документом.

Специфіка цього інституту полягає в тому, що „помічник” не є опікуном чи піклувальником у класичному розумінні цього поняття, оскільки призначається для надання допомоги цілком дієздатній фізичній особі і на її прохання (за її вибором).

Зроблено висновок, що за своїми юридичними властивостями інститут „допомоги” може бути охарактеризований як правовідносини, що базуються на договорі доручення. Крім того, додаткового обґрунтування потребує припущення, що лише урахування специфіки суб’єкта, якому надається допомога (це завжди дієздатна фізична особа, яка за станом здоров’я не може самостійно здійснювати свої права і виконувати обов’язки), і специфіки оформлення відповідних відносин зумовило розміщення в ЦК України норм, присвячених принциповим засадам „допомоги” у главі 6 Цивільного кодексу „Опіка та піклування”.

З урахуванням зазначеного здійснено детальний порівняльний аналіз правовідносин допомоги з відносинами піклування, який дозволив зробити висновок про те, що говорити про звичайний цивільно-правовий договір доручення, як пропонувалося в літературі, було б неточним, оскільки у договорі про „надання допомоги”, тобто про діяльність „помічника” від імені дієздатної фізичної особи, яка потребує допомоги, мають місце ознаки не лише договору доручення, але й специфічних відносин піклування.

Хоча у ст. 78 ЦК України говориться про „помічника”, а не про „піклувальника”, однак з аналізу місця розміщення зазначеної норми у главі 6 ЦК України „Опіка та піклування” впливає, що тут має місце саме піклування особливого роду, невідоме законодавству, яке діяло раніше. Таким чином, інститут „надання допомоги” або ж „інститут помічників” є особливим видом відносин у галузі опіки і піклування.

У підрозділі 2.2. „Представництво помічником дієздатної особи в суді” досліджуються правові питання здійснення представництва дієздатної особи в суді.

У зв’язку з тим, що помічник може представляти фізичну особу в суді лише на підставі окремої довіреності, аналізується поняття довіреності як документа, що визначає обсяг і зміст повноважень, наданих тим, кого представляють, своєму представникові. У цьому сенсі зазначається, що довіреність призначається для

третіх осіб, які згідно з її текстом роблять висновок, якими саме повноваженнями володіє представник. Для самого ж повіреного довіреність ніяких самостійних прав на майно, отримане або таке, що має бути переданим за угодами з іншими особами, не породжує.

В контексті визначення правової природи довіреності підданий також аналізу кожен із тих видів довіреності, які можуть видаватися помічникові та виявлено специфіку кожного виду. Зазначено, що разову довіреність характеризує істотне обмеження (чи конкретизація) повноваження представника, коли при видачі довіреності вказується на можливість останнього вчинити від імені іншої особи лише одну, точно визначену дію. Специфікою спеціальної довіреності є те, що вона обмежує повноваження повіреного (представника) можливістю здійснення однорідних юридичних дій чи угод певного характеру. Загальна довіреність містить повноваження представника на здійснення різних дій, пов'язаних з управлінням майном довірителя протягом певного часу.

Зазначається, що законодавство України, крім терміна „довіреність”, вживає терміни „доручення” у ст. 58 Закон України „Про нотаріат” та „договір доручення” у ст. 1000 ЦК України, значення яких дещо відрізняються один від одного. Обстоюється позиція, що більш виправданим здається вживати термін „доручення” для позначення внутрішньої сторони представництва (підстави виникнення представництва), а термін „довіреність” – для позначення документа, який посвідчує повноваження, що виникають на підставі доручення або іншого юридичного факту, передбаченого законом.

У **підрозділі 2.3. „Правовідносини „надання допомоги” як підстава представництва”** зазначається, що надання допомоги, головним чином, пов'язане з представництвом помічником інтересів дієздатної фізичної особи, яка за станом здоров'я не може самостійно здійснювати свої права та виконувати обов'язки. У зв'язку з тим, що термін „представництво інтересів” вживається не тільки у спеціальному значенні, як вчинення дій однією особою від імені та в інтересах іншої особи, але й у широкому значенні, приділено увагу з'ясуванню питання, про яке саме „представництво” фізичної особи її помічником у процесі надання допомоги йдеться у даному випадку.

Підставами виникнення представництва як правового відношення, так само, як і підставами виникнення повноваження визнаються: волевиявлення представника і того, хто бажає мати представника, відображене у договорі; юридичні факти, вказані у законі (наприклад, родинні стосунки); адміністративний акт (призначення опікуном); акт уповноваженого органу – акт, яким особі дозволяється діяти як представникові.

При характеристиці суб'єктного складу представництва традиційно виокремлюють три категорії суб'єктів: особа, яку представляють, представник і треті особи. Взагалі представниками можуть виступати не лише громадяни, але й

юридичні особи. Однак, для відносин „надання допомоги” така можливість є виключеною, оскільки в абз. 2 ч. 1 ст. 78 ЦК України прямо вказано, що „помічником може бути дієздатна фізична особа”.

Із врахуванням сказаного можна дійти висновку, що об’єктом правовідносин добровільного представництва, яке виникає у зв’язку з наданням допомоги, можна вважати дії представника (помічника), а також результат цих дій, передбачений договором сторін, який послужив підставою виникнення згаданих внутрішніх правовідносин представництва.

Проаналізовано зміст відповідних правових відносин, який складають суб’єктивні права та юридичні обов’язки його сторін, які є елементом правового відношення, що конкретизують норми права стосовно даних учасників у конкретному правовому відношенні.

У *підрозділі 2.4. „Повноваження помічника у відносинах „надання допомоги” як основний елемент змісту правовідносин піклування над дієздатною особою”* проаналізовано визначення поняття „повноваження”, що існують у науковій літературі, та його зміст.

Повноваження має розглядатися як можливість представника діяти від імені іншої особи, яку він представляє, а також як чинник, що визначає зміст і межі такої дії, тобто виступає як вид і міра можливої поведінки.

Повноваження характеризують такі ознаки:

1) як можливість (суб’єктивне право чи сукупність суб’єктивних прав) однієї особи діяти від імені та в інтересах іншої особи;

2) як суб’єктивне право (суб’єктивні права), повноваження має подвійну природу: воно діє як зовні (право виступати перед третіми особами від імені особи, яку представляють – повноваження), так і спрямоване в середину (право зобов’язувати особу, яку представляють, своїми діями щодо третіх осіб);

3) за своєю сутністю повноваження, як суб’єктивне право на представництво, є немайновим (організаційним) правом;

4) повноваження є абсолютним (виключним) правом. Йому не відповідає у зовнішніх відносинах певний обов’язок третіх (інших) осіб, але, разом з тим, той, хто володіє ним, має право на захист повноваження від порушень з боку будь-якої особи. Як внутрішнє право, повноваження за певних умов дає можливість тому, хто його має, вимагати від довірителя чи осіб, які поклали на нього цей обов’язок, певної поведінки.

На цьому підґрунті пропонується визначення повноваження представника (помічника) як суб’єктивного права (а іноді – сукупності суб’єктивних прав) немайнового особистого (особисто-організаційного) характеру однієї особи вчиняти юридичні дії від імені і в інтересах іншої особи, з безпосереднім настанням прав і обов’язків для того, кого представляють.

Здійснення повноважень представника полягає у вчиненні ним однієї або кількох юридичних дій від імені того, кого він представляє, що породжує права та обов'язки особи, яку представляють.

Таким чином, така дія є юридичним фактом, який характеризується: правомірністю; спрямованістю на виникнення певних юридичних наслідків для того, кого представляють; безпосередністю правового результату для того, кого представляють; усвідомленістю третіми особами представницького характеру дії.

Третій розділ „Підстави виникнення та припинення повноважень помічника щодо піклування (надання допомоги) стосовно дієздатної фізичної особи” складається з трьох підрозділів. В ньому охарактеризовані підстави виникнення і припинення правовідносин піклування (надання допомоги) та цивільно-правові наслідки порушення помічником вимог щодо надання допомоги.

У **підрозділі 3.1. „Загальна характеристика підстав виникнення та припинення правовідносин піклування (надання допомоги) стосовно дієздатної фізичної особи”** на підставі здійсненого аналізу сутності відносин „надання допомоги” зроблено висновок, що для їхнього виникнення необхідною є наявність складної сукупності юридичних фактів. По-перше, це припис закону, який визначає призначення, сутність та головні риси відносин „надання допомоги” (ст. 78 ЦК України). По-друге, це договір між дієздатною фізичною особою, яка за станом здоров'я не може самостійно здійснювати свої права та реалізовувати обов'язки, і дієздатною фізичною особою, яку вона обирає своїм помічником. По-третє, це факт реєстрації за заявою фізичної особи, яка потребує допомоги, імені її помічника органом опіки і піклування з видачею „відповідного документа”, який згадується в абз. 3 ч. 1 ст. 78 ЦК України.

Однак зі змісту ст. 78 ЦК України випливає висновок, що саме така реєстрація імені помічника органом опіки і піклування є конститутивною ознакою правовідносин „надання допомоги” як інституту, що є різновидом піклування. Вона є тією обставиною, яка дозволяє розмежувати відносини, що виникають зі звичайного договору доручення, і відносини, які відповідно до концепції ЦК України мають такі істотні особливості, котрі дали підстави включити відповідні правила до глави 6 Цивільного кодексу – „Опіка та піклування”.

Підставою виникнення повноважень за чинним законодавством є як довіреність, так і договір доручення, про який детальніше буде сказано пізніше. У цьому випадку, по-перше, договір доручення і довіреність розглядаються законом як рівноправні документи, які можуть підтверджувати повноваження, а, по-друге, прямо вказано, що довіреність, яка видається на підставі договору доручення, є вторинним стосовно цього договору документом. Цей висновок підтверджується формулюванням „у договорі доручення або у виданій на підставі договору довіреності”, тобто, в першу чергу, можна обійтися договором доручення, але

якщо є потреба або бажання, то на підставі договору може бути видана довіреність.

У *підрозділі 3.2. „Підстави припинення повноваження представника”* проаналізовані підстави припинення повноваження представника відповідно до чинного цивільного законодавства України.

Частина 6 ст. 78 ЦК України містить вказівку лише на одну підставу припинення повноважень помічника, передбачаючи, що помічник може бути у будь-який час відкликаний особою, яка потребувала допомоги. У цьому разі повноваження помічника припиняються.

Реалізація повноваження представником при добровільному представництві шляхом виконання договору доручення – це нормальна і найбільш поширена, але не єдина підстава для припинення добровільного представництва у цивільному праві.

Особистий характер договору доручення веде до того, що усунення одного з його учасників (смерть, оголошення таким, що помер, визнання безвісно відсутнім, недієздатним тощо) тягне припинення представництва, а з припиненням повноваження основного представника втрачає силу повноваження субституту.

За загальним правилом обмеження довірителя або представника у дієздатності за рішенням суду (ст.ст. 36, 37 ЦК України) має тягти за собою припинення добровільного представництва лише у випадках, коли повноваження надане на придбання або здійснення майнових прав та обов’язків, тому що в протилежному випадку обмежено дієздатні вправі самостійно бути учасниками у правовідношенні добровільного представництва. Однак у відносинах надання допомоги це правило не діє, оскільки згідно зі ст. 78 ЦК України їхніми учасниками можуть бути тільки дієздатні фізичні особи.

Добровільне представництво припиняється також із закінченням строку повноваження у зв’язку з припиненням дії договору доручення та з огляду на односторонню відмову довірителя або повіреного від договору до закінчення цього строку (ст. 1008 ЦК України).

Одностороння відмова від договору є правочином, який має бути прийнятим до відома іншою стороною. Відмова повіреного (представника) від договору і повноваження вважається такою, що відбулася, в момент доведення її до відома довірителя, і має супроводжуватися поверненням документа, що містив підтвердження наявності повноваження у представника. Той, кого представляють, внаслідок дії принципу добровільності свого волевиявлення при представництві, вправі вимагати від представника повернення уповноважуючого документу за припиненням повноваження за будь-яких підстав (ст. 248 ЦК України).

Припинення повноваження не повинно негативно відбиватися на інтересах третіх осіб, і вимагає від того, кого представляють, виконання інформаційного

обов'язку сповістити третіх осіб про скасування довіреності, тобто про припинення повноваження, що ґрунтується на договорі доручення (ст. 249 ЦК України). Наявність такого обов'язку позбавляє третіх осіб необхідності з'ясовувати кожного разу (при укладенні угоди через представника), чи не припинилося повноваження, чи сприяє вона стабільності цивільного обороту.

Передоручення не лише може бути підставою припинення договору доручення і припинення повноважень представника при добровільному представництві, але й служить підставою виникнення інших правовідносин, змістом яких є відповідальність представника за неналежне передоручення у процесі добровільного представництва.

У підрозділі 3.3. „Цивільно-правові наслідки порушення помічником вимог щодо надання допомоги” проаналізовані певні наслідки неналежного здійснення помічником вимог щодо надання допомоги.

Зроблено висновок, що порушення, які вчиняються помічником у цій сфері, можуть бути двох основних видів: дії помічника з перевищенням повноважень, неналежне передоручення.

Стаття 1004 ЦК України припускає можливість виходу повіреного за межі вказівок довірителя (тобто, і за межі повноваження), якщо одночасно є присутніми дві умови: за обставинами справи це необхідно в інтересах довірителя; повірений не міг заздалегідь запросити довірителя або не одержав своєчасної відповіді на свій запит. За наявності зазначених умов незалежно від виду перевищення повноваження дії представника є обов'язковими для довірителя.

Для запобігання самовільному і невиправданому втручання у справи іншої особи варто доповнити главу 79 ЦК України нормою, в якій необхідно закріпити право виконавця вести чужі справи без доручення тільки у випадку необхідності, за обставин, що загрожують особистим чи майновим інтересам володільця блага.

Зроблено висновок, що відповідальність за винні дії замісника може бути покладена на повіреного лише за наявності двох умов: якщо у повіреного була реальна можливість повідомити довірителя (вона може бути відсутньою, наприклад, у зв'язку з перебуванням довірителя у закордонному відрядженні, геологічній експедиції тощо); якщо буде доведено, що будучи сповіщеним про передоручення, довіритель скасував би передоручення чи проконтролював виникнення збитків. Необхідність врахування другої умови впливає із самого призначення повідомлення – надання довірителю можливості відкликати замісника, якщо викликає сумніву його придатності.

Відповідальність за винні, а також невинні дії нового представника (замісника повіреного), що спричинили збитки довірителю, головний (первісний) повірений несе лише у випадку, якщо передоручення було здійснено за відсутності у нього на це права. Замісник тут не стає представником довірителя, а

виступає як особа, на яку повірений поклав виконання, порушивши обов'язок здійснювати свої повноваження особисто.

Відповідальність основного повіреного, який не повідомив довірителя про передоручення, може наставати також тоді, коли вибір зроблено правильно і в діях нового повіреного (представника) немає провини, але неповідомлення стало причиною виникнення збитків у того, кого представляють (довірителя).

Відповідальність повіреного за вибір замісника і неповідомлення довірителя про передоручення, настає за умови, що збитки довірителя знаходяться у причинному зв'язку з винним неправильним вибором чи винним неповідомленням про передоручення і заміну повіреного іншою особою.

Тому у деяких випадках передовіри може виникнути ситуація, коли повноваження одночасно існують у двох осіб (головного повіреного і субституту). У зв'язку з цим виникає питання про наслідки одночасного укладення правочинів фактично двома представниками стосовно того самого майна або стосовно тих самих прав. Зазначено, що у таких випадках має бути врахована та обставина, що довіритель, який має знати про передоручення, зобов'язаний враховувати (або у всякому разі не виключати можливість) укладення правочинів-дублів від його імені і тому повинен здійснювати контроль за діями представника, що здійснив передоручення (тоді як треті особи не мають можливості здійснити такий контроль).

Звідси випливає висновок, що саме довіритель тут має нести ризик збитків, які виникли у третьої особи внаслідок нездійсненності укладеного з ним правочину. Навпаки, якщо третя особа при укладенні правочину знала чи мусила знати про те, що стосовно цієї речі вже укладено аналогічний правочин, вона зобов'язана відшкодувати довірителю збитки, що виникли у зв'язку з неможливістю виконання одного з укладених правочинів. Віддавати перевагу варто тому правочину, який до моменту виникнення суперечки є виконаним (цілком або частково). Якщо ж жоден з правочинів не виконаний, то виконанню підлягає правочин, укладений раніше за інші. Інтереси третіх осіб, угоди з якими не підлягають виконанню, охороняються тим, що вони одержують право вимагати від довірителя відшкодування збитків, пов'язаних з невиконанням укладених з ними угод. Провина довірителя полягає тут у відсутності належної дбайливості і передбачливості, а також у порушенні обов'язку передбачати і враховувати можливість дублювання правочинів і попереджати таке дублювання.

У **Висновках** сформульовані найбільш суттєві положення і пропозиції, отримані в результаті дослідження цієї теми, пропонуються рекомендації щодо удосконалення механізму цивільно-правового регулювання відповідних відносин. Так, для позначення відносин піклування над повнолітньою дієздатною особою замість терміну „піклування” пропонується вживати термін „допомога”, який охоплює і поняття піклування і надання повноваження, як при представництві за

договором. Розвиток і вдосконалення відносин надання допомоги дієздатній фізичній особі у здійсненні її прав та виконанні обов'язків має відбуватися у контексті розвитку, головним чином, двох інститутів: інституту піклування та інституту договору доручення. В процесі вдосконалення цивільного законодавства України у сфері, яка є предметом даного дисертаційного дослідження, необхідно враховувати досвід правового регулювання відносин піклування, накопичений в інших правових системах, що є спорідненими з правовою системою нашої держави (насамперед, тих, що, як Україна, належать до романо-германської правової сім'ї).

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Аблятіпова Н.А. Опіка та піклування за римським правом // Актуальні проблеми держави і права. – 2004. – Вип. 23. – С. 158-164.
2. Аблятіпова Н.А., Прутян Д.С. Опіка та піклування як засіб захисту прав малолітніх та неповнолітніх осіб при укладенні підприємницьких договорів // Актуальні проблеми держави і права. – 2006. – Вип. 28. – С. 158-163.
3. Аблятіпова Н.А. Піклування за римським правом та за цивільним кодексом України: порівняльний аналіз // Актуальні проблеми держави і права. – 2007. – Вип. 31. – С. 110-115.
4. Аблятіпова Н.А. Надання дієздатній фізичній особі допомоги у здійсненні її прав та виконанні обов'язків як вид піклування // Актуальні проблеми держави і права. – 2007. – Вип. 33. – С. 121-126.
5. Аблятіпова Н.А. Інститут „квазі-піклування” у цивільному законодавстві України // Сучасні проблеми адаптації цивільного законодавства до стандартів Європейського Союзу: Матер. I Міжнар. наук.-метод. конференції. – Львів: Вид-во ЛНУ. – 2006. – С. 13-14.
6. Аблятіпова Н.А. Піклування щодо повністю дієздатних осіб // Правове життя сучасної України: Тези доповідей 9-ї звіт. наук. конференції професор.-виклад. і аспірант. складу. – Одеса. – 2006. – С. 155-157.
7. Аблятіпова Н.А. Деякі питання призначення піклувальника та визначення його правового статусу за цивільним законодавством України // IV Міжнар. наук.-метод. конференція „Римське право і сучасність”: Програма та тези доповідей. – Одеса, 19-20 травня 2006 р. – С. 79-81.

АНОТАЦІЯ

Аблятінова Н.А. Інститут піклування над повнолітніми дієздатними особами за цивільним законодавством України. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Одеська національна юридична академія, Одеса, 2007.

Дисертацію присвячено комплексному дослідженню інституту піклування над повнолітніми дієздатними фізичними особами за сучасним цивільним законодавством України.

Здійснено спробу сформулювати концепцію піклування над дієздатною фізичною особою, яка враховувала б сучасні тенденції розвитку цивільного права в Україні.

Узагальнені та систематизовані підстави виникнення відповідних відносин та наслідки окремих випадків неналежного здійснення піклування з формулюванням відповідних рекомендацій щодо вдосконалення редакції низки норм ЦК України.

Ключові слова: піклування, дієздатна фізична особа, помічник, надання допомоги, повноваження.

АННОТАЦИЯ

Аблятинова Н.А. Институт попечительства над совершеннолетними дееспособными лицами по гражданскому законодательству Украины. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.03 – гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право. – Одесская национальная юридическая академия, Одесса, 2007.

Диссертация посвящена изучению института попечительства над совершеннолетними дееспособными лицами по современному гражданскому законодательству Украины.

Сформулирована концепция попечительства над дееспособным физическим лицом с учетом тенденций развития современного гражданского права Украины.

В работе исследованы формирование института опеки и попечительства в римском частном праве и его регламентация в современном гражданском законодательстве Украины.

На основании осуществленного анализа правоотношений „предоставление помощи” сделан вывод о том, что, являясь разновидностью попечительства, эти правоотношения, вместе с тем, тесно связаны с представительством помощником

дееспособного физического лица, которому необходима помощь, при осуществлении своих прав и исполнении обязанностей.

Сделан вывод о том, что данное представительство хотя и является по своей сути добровольным, т.к. возникает на основании свободного волеизъявления сторон, однако содержит элементы публично-правового регулирования, что проявляется в контроле за деятельностью помощника со стороны органа опеки и попечительства, с тех пор, как его имя будет зарегистрировано этим органом по заявлению лица, которому предоставляется помощь.

Определяющим элементом содержания соответствующих отношений является категория „полномочия помощника”, которая определяет меру и объем его прав действовать от имени и в интересах дееспособного лица, которому предоставляется помощь.

В работе обобщены и систематизированы основания возникновения соответствующих отношений и последствия отдельных случаев ненадлежащего осуществления полномочий с формулированием соответствующих рекомендаций по усовершенствованию законодательства.

Ключевые слова: попечительство, дееспособное физическое лицо, помощник, оказание помощи, полномочия.

SUMMARY

Ablyatipova N.A. Institute of anxiety above adult capable persons on the civil legislation of Ukraine. – Manuscript.

Dissertation for a candidate Degree in Law in speciality 12.00.03 – Civil Law and Civil Process; Famili Law; Private International Law. – Odessa National Law Academy, Odessa, 2007.

Dissertation is devoted complex research of institute of anxiety above adult capable physical persons on the modern civil legislation of Ukraine.

An attempt to formulate conception of anxiety above a capable physical person which would take into account the modern tendencies of development of civil law in Ukraine is carried out in work.

The grounds of origin of the proper relations and consequences of the special cases of improper realization of anxiety are generalized and systematized with formulation of the proper recommendations in relation to perfection of release of row of norms of Ukraine.

Keywords: anxiety, capable physical person, helper, giving an assistance, plenary powers.